HRVATSKA BOGOSLOVSKA AKADEMIJA

FILOZOFSKI ODSJEK SVEZAK I.

HISTORIJSKI RAZVITAK FILOZOFIJE U HRVATSKOJ

NAPISAO

DR STJEPAN ZIMMERMANN

SVEUČ. PROFESOR

ZAGREB 1929.

TISAK NADBISKUPSKE TISKARE

Filozofija u Hrvatskoj, zastupana po svećeničkom staležu — kroz tisuću godina.

I. KRŠĆANSTVO I PRVI POČECI FILOZOFIJE U HRVATA.

Kako filozofija obuhvata izvjesne poglede na svijet i život, njezin izvor i prvi počeci bit će u dubinama ljudske svijesti: tamo, gdje se čovjek svojom duševnom djelatnošću izdigne nad iskustveno znanje, te otpočne promatrati opažene pojave, promjene ili dogodaje, tražeći medusobne im veze, uvjete njihovog opstojanja i zadnje uzroke postanka. Upravo na ovom stepenu biološkog razvitka uzbiljava se u čovjeku misaona ili razumska njegova sposobnost, koja u sastavljenost i mnogostruku raznoličnost iskustvenog svijeta unosi poredaj jedinstvene cjeline i otvora vidik s onu stranu iskustvenog saznanja. Čovjek i ne bi bio filozofsko biće, kad bi samo osjetilnim ili izvanjskim i usebnim (neposrednim, unutrašnjim) opažanjem stečeno znanje — a to znači iskustvo — zadovoljilo prirođenoj težnji za spoznajom, kad bi samo ono, što je empirički »dato«, moglo pružiti adekvatne odgovore na sva pitanja, koja su prirodi duha ljudskog zadana. Ali čovjek je u svojoj historiji otpočeo izgrađivati znanost baš po tome, što je duhom svojim stao istraživati ili ispitivati, to će reći, kad je nezadovoljujući se empiričkim konstatiranjem činjenicâ nastojao, da upozna njihovu uvjetovanost ili da ih svede na neke druge činjenice, kojih ne nalazimo u empiričkoj (opaženoj) zbiljnosti. Mi ih zato zovemo metempiričke ili metafizičke.

Kad je to uistinu tako, da je filozofijsko umovanje po osnovnoj svojoj tendenciji metafizičko, sasvim je razumljivo, da je genetički povezano s religijskim elementima. Svaka će psihološka analiza religijske svijesti otkriti u njezinoj klici neko nezadovoljstvo s empiričkim doživljajima, neko zamjećivanje nepotpunosti ili nesavršenosti kozmičkog i sopstvenog bitka, neku težnju za nadiskustvenim. Sasvim je po tom shvatljivo, da se i historijski filozofija pojavljuje združena s nekim religijskim naziranjem.

Prijeđemo li umah na kršćansku religiju, u njezinom je naučanju i stalni filozofijski nazor, to jest odgovori na ona pitanja, koja oduvijek na prvo mjesto iznosi filozofijsko umovanje: pitanja o Bogu, o duši ljudskoj i cilju ili smislu života. To je t. zv. kršćanska filozofija; ne po tom, što bi njezin izvor i kriterij istinitosti bio učiteljski auktoritet, nego u toliko samo, što su rezultati doumljivanja u tim filozofskim problemima suglasni sa kršćansko-vjerskim učenjem. Svakako treba reći, da i oni ljudi, koji nijesu filozofijskim putovima došli do jednakog nazora na život i svijet, kako ga kršćanstvo uči, oni koji nijesu usvojili istinitost kršćanskih nauka neodvisno od auktoriteta predstavljenog u kršćanskom učiteljskom organu, ipak i ovakovi ljudi — oslanjajući se na vjerski auktoritet — posjeduju filozofiju u toliko, što učenjem primljene odgovore na pitanja o životu i svijetu usvajaju kao idealno kulturni sadržaj svoje prosvjete i životnog obrazovanja.

Prema rečenome postaje potpuno opravdana tvrdnja, da se filozofijska povijest hrvatskog naroda otpočinje izgrađivati već njegovim pokrštenjem. Ona je još davnija i opće čovječanska na osnovici naravne religije, ali kršćanska je u eminentnom smislu po tom, što je hrvatski narod kroz niz vijekova stajao pod naročitim utjecajem kršćanstva, koje je ne samo religijskim sadržajem, nego i po svojim predstavnicima u općem kulturnom pogledu odredivalo duševni razvitak hrv. naroda. Tako je bilo i u filozofiji. Zato je povijest filozofije kod nas najtješnje povezana s djelovanjem crkve u narodu i napose u školstvu.

II. CRKVENA ŠKOLSKA FILOZOFIJA.

Već od VII. vijeka, kad je hrvatski narod naselio današnju svoju postojbinu, ulazio je u latinsku kulturnu sferu, osobito po školama, koje je osnivala rimsko-crkvena uprava. Kako je osnivanje školstva po benediktinskim samostanima otpočelo već polovicom IX. v., može se reći, da su ovdje i prvi zameci školske filozofije. Između septem artes liberales učila se (u triviju) i dijalektika, kao vještina logičkog disputiranja, koje je rukovodio teološki učitelj. Upravo g. 925. na poticaj pape Ivana X., a za hrv. vladara Tomislava, stalo se snažno razvijati crkveno školstvo, i to poglavito u svrhu svećeničkog uzgajanja, koje je zahvatilo i gdjekoji elemenat filozofske pouke. Benediktinski red ustupio je kasnije prednost franjevačkom i dominikanskom.

Kao u svima zapadnjačkim redovničkim školama, i kod franjevaca i dominikanaca povezano je filozofsko učenje zajedno sa teologijom. Osnovni princip ovoga poučavanja bila je kršćanska etika i razumsko opravdanje kršćanske religije (apologetika) s njezinom vjerskom naukom (dogmatika). Filozofija imala je da služi kao pomoćno sredstvo bogoslovskog znanja. Na ovako

proširenoj osnovici razvija se školski sustav već pod kraj VI. v., kad je M. A. Cassiodor proti kontemplativnom životu isticao potrebu gajenja pomoćnih nauka za teologiju. Ali kad znamo, kako su i Bonaventura i Toma Akvinski i toliki ostali naučni predstavnici franjevačkog i dominikanskog reda postavljali teologiju kao princip naučne osnove, a ipak koliko su stvarali i na filozofskom području, treba priznati, da filozofija u ono doba nije isto značila što teologija; a osim toga, da filozofija nije bila tek jalova dijalektika, jer je obuhvatala psihološke i etičke probleme, kao i opća pitanja o svijesti i Bogu. Suvišno je i napominjati, da se filozofija nije ni u školama tretirala na današnji način, kao zasebna znanost, nego su pojedina pitanja ulazila u teološko gradivo; a i sama logika prelazila je više u jezikoslovnicu.

Sve do prve polovice XIII. v., kad se na zapadu stala kultivirati platonska i aristotelska filozofija, značila je filozofija zapravo sve one struke trivija i kvadrivija, koje je obuhvatala facultas artium — jer je tako preostalo iz dobe klasičnog i patrističkog latinizma. Boëtijevi (524/26) prevodi Aristotela nijesu se održali, te je u Abelardovo vrijeme (početkom 12. v.) bio još poznat samo manji dio Organona (O kategorijama i O tumačenju). Kad je tečajem ovog stoljeća uz napomenuti dio (»logica vetus«) pridošla i »logica nova« (Analytica priora i posteriora, Topica i Sophismata), počela je čitava logika potiskivati ostale artes, i tako bismo zapravo u ovo razdoblje mogli staviti početke školskog filozofskog rada, ograničenog na područje logike i metafizike. Napokon se počevši od XIII. v. upoznavanjem i ostalih Aristotelovih spisa i grčko-arapske filozofije, čitava artistička naučna osnova pretvorila u logiku, fiziku i metafiziku — za onda pravu filozofiju.

Kako je bilo po svim ostalim zapadnjačkim školama, jednako su se i naši redovnički učitelji služili grčkom filozofijom, u vezi s Platonom i Aristotelom. Već su Abelard, Petar Lombadrski i ostali pisci pomoću Organona izgradivali teološke teze, a metafizika je Aristotelova djelomično usvojena, dok se za neka pitanja tražilo rješenje uskladeno s kršć. naukom. Poznato je iz opće filoz. povjesnice, kako su za prijenos Aristotelove filozofije na zapad posredovali židovski i arapski filozofi (Avicenna † 1037. i Averroes † 1198.), pa je kroz njih ušlo u grčku filozofiju još više protukršćanskih elemenata, što je sve dalo razloga školskom raspravljanju. Prema crkvenim odredbama prestalo je doduše kroz jedno vrijeme svako učenje grčke filozofije, ali se polovicom XIII. v., osobito nastojanjem Alberta Velikog i Tome Akvinskog, ponovno uvodi u školsku osnovu. Sve tamo od smrti sv. Tome može se po odredbama sveopćih redovničkih zborova trag slijediti, da se u škole uvodila tomistička filozofija. Tako već na zborovima u Milanu (1278.), Parizu (1279. i 1286.), Zaragosi (1309), Metzu (1313.), Londonu (1314.), pa kasnije u Salamanki (1551.), u Rimu (1571., 1583., 1644.) i t. d. Zato i domaći naši dominikanski samostani njeguju tomističku filozofiju već od 13.

vijeka. I iz kasnijeg vremena znademo, da je na pr. dubrovačkim dominikancima, kojima je bio na čelu filozof Rajmund Zamanja (r. oko 1587. † 1647.), povjerena bila humanistička obuka s filozofijom; i to potraja, dok isusovci ne osnovaše svoj kolegij.

Bilo je naših teol.-filoz. škola i izvan domovine, tako su na pr. dubrovački dominikanci upravljali »ilirskim zavodom«, koji je osnovan oko g. 1621. u Sant' Angelo na brdu Gargano (Apulija). U samom Dubrovniku otvoren je Studium generale (gdje se moglo iza dovršenih nauka i propisanih ispita podjeljivati lektorat filozofije) tek 1887., ali već od 1920. ostade samo Studium provinciae. Osobito se isticala dominikanska fioz.-teološka škola u Zadru, koja je (na gener. kapit. Reda u Rimu) 1553. izjednačena ostalim visokim školama (zatvorila ju je francuska vlada 1808.).

Nama ovdje nije namjera, da prikazujemo pojedine faze filozofiranja u redovničkim školama, nego smo samo najopćenitiji smjer označili zato, da razumijemo jednaki udes filozofije u našem domaćem školstvu, kamo su je učitelji prenosili iz inozemnih sveučilišta. Još je značajno, da su se franjevci priklonili platonskoj filozofiji, a dominikanci aristotelovoj. Do ovog je diferensiranja dovela teološka nauka, koja se već od prvog početka prislanjala uz Augustina. Ne samo prvi pokušaji teološke spekulacije (Isidor Sevilski, Alkuin, Anzelmo), nego osobito P. Lombardski svojim Sentencama stvorio je augustinsku sredovječnu teologiju — a franjevački učitelj Aleks. Haleški poradio je upravo na tome, da su Sentence ušle u teološke škole. Tako je platonsko-augustinski smjer zadobio premaha i u franjevačkoj filozofiji. Još nam to postaje razumljivije otuda, što je teološki sistem bio u franjev. školama izgrađen već prije latiniziranja Aristotelove filozofije, dok su dominikanski najviši umovi Albert Veliki i Toma tek polovicom XIII. v. prilagodili Aristotelovu filozofiju teološkom naučanju, te je ovaj pravac ostao kod njih dominantan. Ipak su i franjev. škole proučavale i poznavale Aristotela kao i njihova dominikanska braća. P l a t o n s k i i d e a l i z a m i A r i s t o t e l o v r e a l i z a m pronicao je otada dalje svu crkvenu filozofiju.

Pod kraj XII. v. stale su se ustrajati i s j e m e n i š n e š k o l e sa tri odsjeka: gramaticalia, logicalia i theologica. Učitelji samostanskih i sjemenišnih škola najvećim su dijelom svršavali visoke škole u inostranstvu (kasnije na pr. u Collegium Illyricum Bononiense, utem. oko 1553., Collegium Croaticum Viennense, utem. oko g. 1624. i t. d.), odakle su se u domovinu vraćali presađujući u domaće školstvo filozofijsku spremu i smjer iz svojih učevnih zavoda. I bosanski franjevci već u XVI. v. (i prije) šalju svoje klerike na filozofiju i bogosloviju naročito u Italiju. G. 1621. moli redodržavništvo Ferdinanda II. za 30 filoz. mjesta u ljubljanskom samostanu, gdje bi desetorica učila logiku, a nakon tog studija prelazila bi po dvojica u Rim, Napulj, Perugiu, Bolognu i Milan. Tako je bivalo i nadalje, dok nijesu nakon oslobođenja od Osmanlija stale nicati domaće filozofske škole.

Najstarija f r a n j e v a č k a filozofska učilišta bijahu osnovana u Osijeku i Makarskoj (na redodržavnom zboru u Našicama 1708.). O. Lovro Šitović iz Ljubuškoga bijaše prvi lektor filozofije u Makarskoj, a njegov učenik fra Jeronim Filipović iz Rame. Na zboru u Sinju (1711.) podiže se »studium philosophicum« u Šibeniku na čelu sa lektorom filozofije o. Antom Bačićem. U Kreševu (1713.) na redodržavnoj skupštini bijaše utemeljeno filozofsko učilište u Požegi, zatim u Đakovu na skupštini u Velikoj (1715.); u Varaždinu na skupštini u Našicama (1716.); u Iloku na zboru u Velikoj (1717.); u Splitu na zboru u Visovcu (1720.); u Brodu na zboru u Požegi (1723.); u Sinju na skupštini u Visovcu (1724.); u Zaostrogu, Bačkoj (Bajae) i Našicama na skupštini u Velikoj (1728.). [O. Ladislav Spaić, lektor filozofije u Našicama 1759. napisa »Tractatus in universam Aristotelis physicam qui ad mentem doctoris subtilis explicatus«. Rukopis se čuva u makarskom franjevačkom arhivu.] Na skupštini u Brodu (1734.) osniva se novo filozofsko učilište u Kninu i Vukovaru; u Živogošću (na zboru u Zaostrogu (1748.); u Omišu i Karinu na zboru u Živogošću (1755.); u Visovcu na skupštini u Makarskoj (1770.). Na svim ovim školama predavaše se aristotelsko-skolastična filozofija, koja trajaše dvije godine. — Dvogodišnji filozofski tečaj u Šibeniku trajaše sve do g. 1911., te bi prenešen u Zaostrog, gdje i danas lijepo napreduje.

Za sredovječne redovničke škole sa višom nastavom osobito je zaslužan i p a v l i n s k i r e d, koji je početkom XV. v. podigao u Lepoglavi samostan znamenit u našoj kulturnoj historiji time, što je u drugoj polovici XVI. v. otvorio gimnaziju i studia humaniora, a polovicom XVII. v. uveo na visoku školu i filozofiju. G. 1656. otpočeo je fra Jakob Obostranec predavanjem logike. Od hrvatskih su profesora poučavali ovi: L. Jambreković, I. Stančić, A. Turković, G. Malečić, Đ. Krznarić, J. Stručić, M. Kupinić, A. Koljenić, F. Jurjević, P. Špoljarić, S. Demšić, A. Gušić, Stj. Kovačić, N. Mikulić, I. Kolarić, F. Galović, N. Benger, J. Tucić, J. Noršić, P. Hercigonja, F. Kovačić, G. Tomašić, Sta. Kovačić, A. Šandorić, P. Martinović, F. Jozefović (predavao u Remetama i njegova se rukopisna predavanja nalaze u sveuč. knjižnici, kaošto se tamo nalazi i rukopisno djelo »Institutiones Metaphysicae«, lepoglavski udžbenik iz g. 1770. od P. Magarija) i t. d.

Zagrebačka je biskupija imala doduše već sto godina prije svoj visoki naučni zavod, ali izvan Hrvatske (u Bologni). Lepoglavska škola pretvorila se skoro u a k a d e m i j u s povlasticom izdavanja »akademskih stepena«. Prvi doktorat filozofije podijeljen je g. 1674. fra Ladislavu Landaru, učeniku Adalberta Turkovića. Tom je prilikom laureatus sjajno održao defenziju »Thomisticae praedeterminationis«, proti prigovorima učenog pavlinskog generala Kery. Na lepoglavsku su filozofiju dolazili i Madžari, pa je za hrvatski tečaj bio poseban učitelj.

Jednako su za više obrazovanje u Hrvatskoj zaslužne i s u s o v a č k e škole. Pojedini članovi isusovačke družbe stali su do-

laziti u Dubrovnik već u drugoj polovini XVI. v., te već početkom XVII. v. predaje filozofiju Dubrovčanin o. Ignacij Trudinić. God. 1684. prozvaše Isusovci svoju školu »kolegij«, gdje je nastavna osnova bila uređena po propisima sadržanim u Ratio atque institutio studiorum S. J. Ovdje je g. 1749. zaveden i filozofski tečaj, u kome je poučavao o. Vlaho Bolić. Kad su kasnije (1777.) kolegij preuzeli piaristi, stala se u hrv. jeziku proučavati među ostalim domaća književnost i osobito stara religija Slavena.

Po isusovačkim regulama trajaše filozof. tečaj kroz tri godine. Držalo se uz Aristotela (koliko ne bi oprečan bio kršć. učenju), a uglavnom zapravo uz Tomu Akvinca. Prve godine tumačila se logika (po Toletu ili Fonseki): ima li znanost i o kojem subjektu, nešto o drugim intencijama (a traktat o univerzalijama prenosi se u metafiziku), lakše teze o predikamentima, o analogiji i relaciji; zatim ukratko 2. knjigu Perihermeneias i obje knjige Priorum Anal., te skraćeno ex Topicis i Elenchis. Druge godine tumačilo se 8 knjiga Fizike, de Coelo i de Generatione; sve to ima da bude skraćeno i prerađeno. Treće godine dolazi 2. knjiga de Generatione, knjiga de Anima i Metaphysicorum (napose o Bogu). Osim toga uči se i etika.

Umah nakon svog dolaska u Zagreb, Isusovci su osnovali (1607.) uz gimnaziju i akademiju, gdje se je s teologijom predavala i filozofija. Pobudom i darom zagreb. kanonika i velikog prepošta Nikole Dijanaševića razvila se iz gimnazije filozofska škola (fakultet), koja je za rektorovanja hrv. spisatelja Jurja Habdelića imala tri tečaja sa tri profesora. Prvi profesor filozofije bio je učeni varaždinac Stjepan Glavač, koji je 1662. držao prvo uvodno predavanje. Od hrv. profesora da još neke spomenemo (do 1773.) I. Grančić, M. Škrlec, B. Humski, P. Merkas, F. Jambreković, Đ. Ilijašić, I. Laurenčić, S. Sisinački, F. Šiljegović, T. Ovčarović, I. Patačić, L. Despotović, A. Lenčević, M. Stručić, M. Vlahović, F. Janešić, Đ. Grčić, N. Kraljić, J. Pijačević, I. Jutrović, F. Dabrović, P. Skenderlić, F. Radevčić, K. Bedeković, M. Purulić, M. Sabolović, itd. Već je prve godine bilo na filozof. tečaju 50 slušatelja; a 1669. štampano je i prvo filoz. djelo (posvećeno »utemeljitelju zagrebačke filozofije« N. Dijaneševiću) od prof. F. Jambrekovića »Philos. peripatetica«. I u rukopisu sačuvana su neka djela, tako primjerice od Nikole Lovrenčića »Introductio in Philos. Aristotelis seu Dialectica« (u Zagrebu 1741. i Ljubljani 1744.) i dr. [Pripominjem da se iz toga razdoblja nalaze u zagreb. sveučil. biblioteki i skripta u 3 sveske od Adama Zrinjskog (1677.).]

Isusovci su i u Požegi imali malu akademiju (osnovana 1709.), gdje su dvojica učila filozofiju. — Kad je 1773. ukinuta Družba, prijeđoše njihova učilišta u druge ruke. Već 1. XII. 1773. na filoz. fakultetu bilo je upisano 29 slušatelja za etiku i fiziku, a 71 za logiku, metafiziku i matematiku. Etiku predavao je Sebastijanović Franjo, župnik u Kupčini i gimn. prefekt, a logiku i metafiziku tumačio je Kalafatić Vinko, rođeni Bribiranin. Etika uzimala se po P. Jaquieru, a logika i metafizika po P. Horváthu. Profesorom logike i metafizike bio je i Toma Grgurović, župnik u Siču. G. 1776. osnovala je Marija Terezija u Zagrebu kr. akademiju nauka sa tri fakulteta: teološkim, juridičkim i filozofskim. Za logiku, metafiziku, etiku i povijest filozofije postavljen je konkursom kancelist duh. stola zagreb. biskupije Mirko Raffay (rimski doktor). Na filoz. fakultetu (do g. 1850.) bili su redom ovi profesori: dr. Mirko Raffay (1776—1778), dr. Andrija Minković (1780—1806), Gabriel Valečić (1807—1809), dr. Šimun Čučić (1810—1828, u Beču izdao »Philosophia critice elaborata« 1815.), dr. Stjepan Moyses (1828—1847) i Stjepan Muzler (1847—1850).

Razni filozof. rukopisi iz Akademijine biblioteke nalaze se u zagreb. sveučil. knjižnici. Pa dok nas o svemu tome prosvjetno-književnom radu i razvitku pobliže upoznaje naša povijest školstva i ostalih kulturnih institucija, ovdje nam je sada namjera, da u okviru općega filozofskog nastojanja istaknemo gdjekoje znatnije predstavnike filozofije iz crkvenog staleža.

III. FILOZOFSKI PISCI DO NOVIJEG RAZDOBLJA CRKVENE FILOZOFIJE.

Već se iz dojakošnjega dade razabrati, da je hrv. narod u početku svoga kulturnog života i stvaranja posjedovao neku filozofiju, i to ne samo neku po vulgarnom shvaćanju, da je i u ona drevna vremena postojalo misaonih ljudi, nego je to bila filozofija u užem smislu, i ako se održavala tek na visini školskog poučavanja. Ona je dakle svakako bila sastavni dio obrazovanja narodne inteligencije, niti je moguće u prvim vijekovima očekivati samoniklih književnih proizvoda. Istom kasnije dobiva narodna književnost svoje radnike i na filoz. području. Pa i ovdje još ne treba da se žali, što mnogobrojnost umova na visokom filoz. stepenu nije veća, nego što nam je iz historije — i ako za sada samo djelomice — poznato. Prikazivanje naše filoz. historije bez ikoje pretenzije može utvrdi nedvoumnu činjenicu, da su u svako doba pojedinci hrvatskoga roda stajali u tijesnom dodiru sa zapadnjačkim općeno prosvjetnim, pa i filozofskim životom, da su ga presađivali na domaće tlo, a nerijetki da su svijetla uma proslavili ime svoje i naroda svoga na prvim i najvišim učilištima Evrope. Kad iz ovako omjerno malena naroda, kako je bio hrvatski, potekne ma gdjekoji svjetski filozof, onda je i ovakav pojedinac pouzdano mjerilo za stepen misaone snage samoga naroda. A takvih smo uvijek imali, i bar gdjekoje treba da upoznamo.

Već u osvit novog vijeka slobodni je Dubrovnik i Dalmacija s ostalom Hrvatskom znamenito sarađivao na preporodu znanosti u Italiji i Franceskoj, dajući njihovim najvišim učevnim zavodima ponajbolje sile. U drugoj polovici XV. i početkom XVI. v. nama se otvara uznosit pogled kako na sveukupnu duševnu obrazovanost

hrv. naroda, tako i na pojedine znamenite predstavnike u crkvenoj filozofiji. Tijesne veze između južne Hrvatske i Italije omogućivale su, da je humanizam i kod nas dosegao visinu zapadne Evrope, te su i naši filoz. učitelji pronijeli slavu domovine na inostranim učilištima. I ako nam nije sačuvano obilje rukopisnih ili štampanih djela, sam položaj na kome su djelovali naši učitelji, jamči nam za njihovu naučnu spremu.

Kao primjere možemo navesti u naučnom pogledu sjajni medicejski dvor u Firenci (kako ćemo odmah pobliže spomenuti), pa n. pr. kraljevski dvor Matije Korvina, gdje je bilo stjecište svjetskih učenjaka. Matijin odgojitelj i tajnik očev (Sibinjanina Janka) Ivan vitez iz Sredne (kasnije nadbiskup ostrogonski), duševni osnivač sveučilišta požunskog i budimske akademije, te glasovite knjižnice, istaknuo se veoma u bogosl. i filozofskim naucima. Na budimskoj je knjižnici slovio i franjevac filozof iz Dubrovnika Petar Zamanjić. Jednako su i kod sveučilišta bila namještena među odabranim inozemnim naučenjacima i dva dubrovačka dominikanca, bogoslova i filozofa, učitelji u Padovi i Budimu: Serafin Bunić (1488.) i Toma Basileić (1511.); a bilo ih je kod akademije i drugdje. — Za tim su: Marijan Bondenalić, prof. u Parizu i tajnik pape Siksta IV.; Leonardo Tralasić, dubrov. dominikanac, rektor i prof. na padovanskom sveučilištu (1480.). Iz tog istog razdoblja je i Nikola Kotoranin, biskup modruški (1461—1470), od koga je preostalo (u bivšoj carskoj knjižnici bečkoj, na pergameni sačuvano) djelo: »Nicolai E. Mod. opusculum de ea quaestione, an sint ulla in rerum natura vestigia unde mortales certum sui finis rationem condiscere possint«.

Posebno mjesto zauzima među svojim savremenicima Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis). Slavni ovaj franjevac rođen je u Srebrenici. Kao dječak odbježe Dragišić iz Bosne (1463) u Dubrovnik, a zatim se otputi na najviša učilišta u Italiju, Pariz i Oxford. Iza dovršenih nauka dolazi D. u Rim (oko 1470), gdje ga nalazimo uz Besariona, jednog od prvaka humanističke Italije i vrloga poznavaoca filozofije. Iza doskorašnje kardinalove smrti (1472) odlazi D. na urbinski dvor Federiga Montefeltra, koji ga postavi učiteljem sinu Guidobaldu (kasnije znamenitu vojskovođi i vladaru). Odlikovan plemstvom de Feliciis osta D. u Urbinu do vojvodine smrti (1482), a onda pođe u Firencu, gdje bude magister bogoslovije (1483) i rektor redovničkog učilišta (1488), a 1490. »minister« toskanske provincije i prof. pizanskog sveučilišta (do 1494).

Boraveći u Firenci, središtu humanizma, gdje je na slavnom dvoru Lorenza de' Medici (vladao od 1469—92) postojala filozof. akademija onih platonovaca, koji su se stali okupljati oko Gemista Plethona (1450.) — ovome kolu filozofa (Marsilio Ficino, Cristoforo Landino, Giovanni Pico della Mirandola...) pristupi i naš Dragišić, polatinjen u »Georgius Benignus«, a s pridjevkom firentinske plemićke kuće: de Salviatis. Tu bijaše odgojiteljem i filoz. učiteljem Lorenzovih sinova (od kojih je Giovanni postao kasnije papa Leo X.). Uživaše toliki ugled, te je Lorenzo Magnifico mogao izjaviti, da ne poznaje učenijeg i čestitijeg čovjeka.

Već u 2. polovici XIV. st. oživljavala je u Firenci platonska filozofija u t. zv. akademiji sv. Duha, gdje su se oko učenog augustinca Luigi de Marsigli okupljali mnogi filozofi, a među njima i dubrovački kancelar (1384—87), Petrarkin učenik i preteča našeg humanizma Ivan Ravenjanin. Taj se platonsko-augustinski duh humanizma Ivan Ravenjanin. Taj se platonsko-augustinski duh proširio kasnije iz medicejske akademije po Italiji i izvan nje, a zajedno s raznim aristotelovskim strujama sačinjavaše filozofsku sliku onog vremena, kad i D. prvi put (1480.) izdaje svoju logiku (Logica nova secundum mentem Scoti et B. Thomae Aquinatis, aliorumque, Florentiae). Drugiput je izdana 1489. (Volumen de dialectica nova etc. Romae), te napokon 1520. (Artis dialecticae praecepta vetera ac nova miro artificio conscripta a G. Benegno Archiepiscopo Nazareno, omnis philosophiae hac tempestate facile principe, acutissime simul ac limpidissime traduntur). Ovo je zadnje izdanje spremio Dragišić za svog trogodišnjeg boravka u Dubrovniku (1497—1500), gdje se bio nastanio iza neodrživog položaja u Firenci, braneći Gir. Savonarolu. Došavši u Dubrovnik, D. je ovdje našao, kako i sam kaže, firentinsku prosvjetu u narodnom duhu, pa je svojim filoz. predavanjima i pismenim radovima stekao visoki ugled. G. 1513. za pape Leona X. dobio je nadbisk. stolicu nazaretsku, a umr'o je 1520. Kao nadb. nazaratski, prisustvovao je D. na 5. later. koncilu (na 10. sesiji) 4. maja 1515. (a Nalješković bijaše među biskupima na 4. sesiji 5. maja 1514.). Od tih mnogostrukih radova mi ćemo se samo zaustaviti kod filozofskih djela, a to su naročito dva: dijalektika i »de natura coelestium spirituum quos angelos vocamus« (Flor. 1499.).

Logika je Dragišićeva rezultat tradicijonalnog školskog učenja (još od Boëtia) i samostalno kritičke uporedbe s novijim smjerom. Podijeljena je u 3 dijela: u prvom je sadržan »terminus«, u 2. »enuntiatio«, a u 3. »syllogismus«. Prethodnici su mu Lambert Auxerreski, Petrus Hispanus (1277.) i dr. — Drugo djelo izlaže narav duhovnu (anđeosku) prema metaf. ideologiji Tominoj i Scotovoj (a u formi disputiranja s dubrov. plemićima). Oba pravca nastojao je D. da djelomice izmiri ili da se samostalnom kritikom odluči za svoje stajalište — tolikim oštroumljem, te su ga nazivali jednakim Tomi i Scotu.

Iz dominikanskog reda poznat je Šibenčanin Ivan Polikarpo (rođ. sredinom 15. v.), Severitan (po ocu Gand. Polikarpus i majci Laeta Severitana), poeta laureatus, koji 1522. izda djelo (u 4 knjige): »Totius humanae vitae modus«. — U početku 16. v. treba još istaknuti i Jurja Dubrovčanina (Georgius Raguseus). Izučio je razne nauke u Padovi, gdje je postao i učiteljem filozofije uz Cesara Cremonina, pobijajući njegovo djelo »de formis elementorum« (u svome djelu »Disputationum peripateticarum vol. unum«). Još je naš Dubrovčanin napisao: Epistolarum de

logica, rhetorica, aliisque scientiis libri tres; Commentarium in artem Raymundi Lulli (panlogist 13. v.), Commentaria in universam Aristotelis philosophiam tomi X; Commentaria in IV. lib. magistri Sententiarum. Značenje položaja, koji je na padovanskom sveučilištu uživao J. Dubrovčanin, dade se razabrati otuda, što je kao »philosophus orator« takmio se i natkrilio C. Cremonina, znamenitog predstavnika t. zv. padovanske škole, koja je zastupala Aristotelov pravac prema španj.-arapskom komentatoru Averroësu.

Glasovit je franjevac Benko Benković Zadranin, nazvan »Monarcha scientiarum« († 1525.), prof. na Sorboni i pisac filozofskih djelâ (Scot. subt. Epidicticon, Praedicamentorum, Perihermeneias, Elenchorum priorumque libri per Ben. Bekovich... pristine integritati restituti... Incun. 15. v.). Za tim fra Toma Osoranin (»Illyricus«), dominikanci Luka Martinušević († 1512.) i Grgur (Natalius) Budisalić († 1550.). On je nadaleko slovio svojom učenošću i nazvan poligrafom. Pisao je mnoštvo filozof. rasprava: o neumrlosti duše, o Bogu i stvorovima, etičke rasprave, komentare k praedicabilijem, k fizici i metafizici Aristotela, te polemičke rasprave s čuvenim novoplatonovcem Cor. Agr. Nettesheim (učenikom Reuchlina). — Učitelj u Bolonji i Mlecima, kasnije biskup trebinjski († 1527.), dominikanac Augustin (Stjepan) Nalješković, napisao je između ostaloga i »Commentarii in I. l. Sententiarum«, te »Prima pars Summae theol. S. Thomae de Aq.« (Ven. 1509.). — Kliment Ranjina O. P. († 1559.) napisao je do 15. raznih djela, od kojih je filozofsko »Commentaria ad IV. l. Sent. ad mentem B. Thomae« 1549. — Iz druge polovice XVI. v. valja da se istakne i dominikanac Ambrosij Gučetić (Gozeus), koji je izučio u Dubrovniku, Bolinji, i Napulju, te je učiteljevao u Dubrovniku i po Italiji. Od njegovih se djela spominje »Lectiones in logicam Petri Hispani« i »Correctiones in Commentarios Ludovici Vives in libros S. Augustini de civ. Dei«. Iz naučnjačke obitelji Gučetića vrlo je znamenit i dominikanac Petar Gučetić »Doctor Illyricus, portentum ingenii«, prof. na Sorboni i u Luvenu (rođ. oko 1564.).

U XVII. v. glasovit je Dubrovčanin Stjepan Gradić (1613.—1683.), prefekt vatikanske biblioteke i diplomatski zastupnik dubrov. republike. Napisao je (osim mnogih matematičkih i fizikalnih rasprava): Stephani Gradii Ragusini, bibliothecae vaticanae praefecti, disputatio de opinione probabili« (Romae 1678.); i za tim »Peripateticae philosophiae pronunciata disputationibus proposita a St. Gradio«. — Mlađi je od Gradića Dubrovčanin Benko Rogačić (Rogaccius), isusovac, učitelj »artium et humanarum disciplinarum« u Rimu. Izdao je djelo »Euthymia, sive de tranquilitate animi (Romae 1690)«; te u lat. i tal. jeziku višeput izdano (u Rimu, Mlecima i Pragu) djelo »Unum necessarium«.

Pod kraj 17. st. spomena je vrijedan bosanski franjevac Ivan Borea, koji je filoz. nauke svršio u kr. samostanu sv. Marije Nove u Napulju, a osim teoloških traktata napisao je čitavu psihologiju (De potentiis animae). — Iz istog je vremena fra Grgo Arbić, gvardijan i lektor u Zaostrogu, gdje i umre g. 1713. U tamošnjem se arhivu nalazi rukopis iz g. 1686. »Summulae P. Hispani ad mentem D. S. Ioannis D. Scoti.« Drugi je rukopis »Commentaria in 8 lib. Physicorum juxta mentem...«; (u tome je svesku i »Tractatus de coelo et de mundo«).

Početkom XVIII. vijeka, g. 1704., rodio se i naš pjesnik-filozof fra Andrija Kačić-Miošić u selu Bristu (makarskog Primorja). U Zaostrogu svrši srednje škole, a filozofiju učaše u samostanima bosanske provincije. Predavao je filozofiju u Zaostrogu tri, a na generalnom učilištu u Šibeniku deset godina (do 1745.). Umre u Zaostrogu 1760. Kačić je za života štampao u Mlecima prvo (1756.) i drugo (1759.) izdanje svog Razgovora. 1760. objelodani jednako u Mlecima i Korabljicu. No prije nego ova dva djela na hrvatskom, izdade g. 1752. i na latinskom jeziku prvi svezak svoje filozofije: Elementa Peripathetica juxta mentem subtilissimi Doctoris Joa. Suns Scoti. K. je, kako veli u Posveti, imao u rukopisu još čitavu logiku, fiziku (kozmologiju i psihologiju) i metafiziku. U posveti obećaje, da će i ove dijelove izdati, ako se prvi svezak dopadne. No ovih partija nije objelodanio za života, a danas se ne zna, kuda su dospjeli njegovi rukopisi. »Elementa« propedeutično izlažu (u 3 djela) logičke operacije, kako je u Skotovskim školama bilo uobičajeno prikazivanje Aristotelove logike.

Iz XVIII. v. spominjemo još Stjepana Rožića (Rosa), koji napisa »Compendium logicae historico-dogmatico- practicum«. Za tim mu je zemljak i znanac Benedikt Stay (Benko Stojković 1714—1801.). U 28. godini ode u Rim, gdje posta prefektom retorike u sveučilištu »Sapienzi«, a obnašaše i mnoga crkvena dostojanstva na papinu dvoru. U svima naučnim krugovima rimskim uživao je S. najviđenije mjesto. Ugledajući se u Lukrecija izda u heksametrima u 6 pjevanja Descartesovu filozofiju (»Benedicti Stay Ragusini Philosophiae versibus traditae l. VI.«; izdanja u Mlecima 1744., Rimu 1747., Mlecima 1789.). Još je postao glasovitiji pjesničkom obradbom Newtonove prirodne filozofije: »Philosophiae recentioris a B. Stay versibus traditae l. X., cum adnotationibus et supplementis Rogerii Josephpi Boscovich«, knj. 1—3. Rim 1755., knj. 4—6. Rim 1760., knj. 7—10. Rim 1792. Djelo je, kako se iz naslova vidi, svojim opaskama i dodacima popratio naš najveći filozof Bošković: njegovim se imenom otvara uopće najslavniji list naše naučne prošlosti.

IV. RUĐER JOSIP BOŠKOVIĆ i FILOZOFIJA DO OSNUTKA STROSSMAYEROVA SVEUČILIŠTA.

I ako je ne samo ime dosad najznamenitijeg hrvatskog naučenjaka, nego u glavnom i njegov životopis poznat već i širim slojevima, a naša opet zadaća ovdje i nije da u cijelosti pregledamo ličnost R. J. Boškovića, mi ćemo se ipak na gdješto općenito osvrnuti.

Rodio se 18. V. 1711. u Dubrovniku. Otac mu je Nikola Bošković bio rodom iz Orahova u Hercegovini, a majka Dubrovčanka. Gimnaziju polazio je naš B. kod isusovaca u Dubrovniku, a u svojoj 15. godini pristupa isus. Družbi i polazi u Rim. Tamo je dvije godine učio retoriku i poeziju, za tim 3 godine filozofiju i metafiziku, a napokon kroz 5 godina teologiju. Kao profesor matematike ostao je kroz 15. god. u Rimu, sve do 1759. U ovom se vremenu B. već proslavio daleko po svijetu, postavši članom mnogih učenih društava, u Rimu, Petrogradu, Londonu i t. d. Slijedeće godine nalazimo B. u Parizu, i za tim u Londonu. Odatle polazi preko Mletaka u Carigrad, a na povratku obidje Bugarsku, Poljsku i ostale zemlje. U novembru 1763. je opet u Rimu (preko Beča i Venecije), a već slijedeće godine kao prof. matematike u Parizu. Od 1765—72. nalazi se u Milanu, gdje je osnovao astronomski opservatorij. G. 1773. ponovno je u Parizu (nakon dokinute isusov. Družbe), gdje ostade 8 godina kao upravitelj marinske optike. Iz Pariza ode u Italiju, u Basano, pa u Milan, gdje i umre 13. II. 1787.

Kao ličnost B. je bio jedan neobično snažan duh, obuhvatajući malne sva područja ljudskog umijenja. Filozof, matematik, fizik, astronom, pa arhitekt i diplomat i pjesnik. Pun fantazije, radne ambicije, značajno vjeran svome zvanju i ponosno samostalan, inventivan i oštrouman, nadasve duhovit, nemiran i veoma pokretan duh, u svakom pogledu originalan i duboki mislilac. Pisac veoma mnogih rasprava i djela (pretežno matematičke i fizičke znanosti), od kojih ćemo navesti samo filozofska:

De natura et usu infinitorum et infinite parvorum. Disser. habita in Coll. Romano S. J. Romae 1741.

De viribus vivis. Diss. hab. in Coll. Rom. 1745.

De continuitatis lege et consectariis pertinentibus ad prima materiae elementa eorumque vires. Romae 1754.

De lege virium in natura existentium. Romae 1755.

De materiae divisibilitate et principiis corporum. Lucca 1757.

Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicam legem virium in natura existentium, 1. izd. 1758. u Beču, gdje je B. boravio od aprila 1757. do marta 1758. (Venecijansko je izdanje od g. 1763.; lat. englesko 1922.). Dodaci su ovom djelu: De anima ac Deo, De spatio ac tempore, De spatio ac tempore ut a nobis cognoscuntur.

Još je i B. komentar k spomenutom djelu B. Staya: »Philos. recentioris l. X.«, a u dodatku je više filoz. raspravica (O pojmu tvari i duha, O Leibnizovoj predurеđenoj harmoniji, O načelu dovoljnog razloga, O broju bića nižih i viših od nas, O načelu indukcije, O beskonačnoj djelivosti prostora i vremena).

Kako se iz ovih djela razbire, B. u svim granama filozofije iznosi svoje misli, ali mu je kao prirodonaučenjaku sva pažnja i najznatniji njegov filoz. rad na području f i l o z o f i j e p r i r o d e. Napose je svojim umovanjem samostalno i dubokoumno rješavao p r o b l e m m a t e r i j e, g i b a n j a, p r o s t o r a i v r e m e n a. O tom ćemo gdjekoju napomenuti.

M a t e r i j a sastoji od nedjeljivih točaka, koje su međusobno praznim prostorom rastavljene. One su centri silâ, koje djeluju u daljinu (in distans), a nikada se ne dotiču. Po nauci o nedjelivosti materijalnih atoma nazvan je ovaj nazor: jednostavna atomistika. Do toga je nazora došao B. razmišljajući o sudaru dvaju tijela. Budući da je za izjednačenje brzine kod sudara nemoguće pretpostaviti dodir obaju tijela, mora da se ono izvrši već prije samog dodira. A izjednačivanje u razdaljenosti moguće je opet samo uz pretpostavku, da su tjelesa centri sila. Nejednake brzine dvaju tijela mogu da se ujednače dakako samo međusobno odbojnom (repulzivnom) silom, a ta mora da raste s umanjenjem rastojine dotičnih tijela (da ne dođe do dodira) — tako te bi odbojna sila uz beskonačno malu rastojinu porasla u beskonačno. Otuda sad izvodi B., da materija ne može sastojati od najmanjih dijelova (atoma), koji bi opet bili sastavljeni i po tom djelivi: jer bi se ovi sastavni dijelovi mogli neposredno dodirivati. Materija dakle sastoji od materijalnih (ne matematičkih) točaka.

Na ovu teoriju o materiji oslanja se i B. shvaćanje o p r o s t o r u i v r e m e n u. Za zbiljska bića treba reći, da eksistiraju na stanoviti način: ona bivstvuju negdje i nekada. Ta dva eksistencijalna načina svakako su zbiljska, a ne samo umišljena. Svaki dakle neprotežni atom (susilna točka) bivstvuje u zbiljskom prostoru i vremenu. Puka mogućnost (potencijalnost) tih zbiljskih načina jest prazni (umišljeni) prostor i prazno vrijeme. Mjestni zbiljni način bivstvovanja jest nedjeliva i neprotežna točka, a vremenski je način nedjelivi i bestrajni tren; na njima se osniva zbiljska rastojina (distanca) i vremenska sukcesija atoma. Zbiljsku protegu (extensio) tvore neprotežni atomi po tom, što su međusobno diskretni (razsobični ili rastojni), a ove diskretne relacije neprotežnih atoma osnivaju i tvore sami zbiljski načini mjesnog bitka, te je po tom i relacija atoma u različnim distancama sasvim zbiljska. Neprotežni atomi sa neprotežnim mjestima osnivaju dakle protegu, koja je samo pojavno (fizički) neprekidna. Po osjetilnom opažanju držimo da je stvar u zbiljnosti neprekidno protežna, ali pojmovno poznavanje prostora upućuje nas o njegovoj neprotežnosti.

Ovim se nazorom B. odijeljuje od skolastičnog učenja upravo kao i svojim atomističkim shvaćanjem tvarne bitnosti. Osvrčući se na Newtona, Lockea, Leibniza, Suareza i ostale filozofe, B. ostaje dosljedan atomizmu i zastupa o prostoru i vremenu, kao i o

drugim osjetilnim kakvoćama takav nazor, koji i u savremenoj filozofiji (pa i u neoskolastici) imade svojih odličnih predstavnika. — Upravo zato da ga spomenemo.

Radi se o raznoličnosti naših osjetnih kakvoća i o njihovim uzrocima. Bez filoz. kritike drži svaki čovjek, da se razlike osjetnih kakvoća (boja, glasova, tvrdoće, slatkoće...) nalaze u stvarima sasvim jednako kako ih mi osjetilno opažamo. Ali one nastaju zapravo samo živčano-podražajnim razlikama, a ove su uvjetovane gibanjem materije; prema tome nam se tjelesa samo pojavljuju u osjetilnim kvalitetama, a sama po sebi su (tjelesa) tek u snošaju prostornog gibanja. Razne boje, zvukovi... nastaju dakle od raznih živčanih afekcija (u našim osjetilnim organima ili osjetilima), koje potiču izvanjski (tjelesni) predmeti raznom količinom, brzinom, smjerom i oblikom svojih gibanja. U stvarima nalaze se razlike gibanja, a osjetno-svijesni naši sadržaji odgovaraju im u toliko, što su po njima uzrokovani, i ako se formalno u njima ne nalaze. Nijesu dakle osjetne kakvoće sasvim subjektivne (idealne), nego im pripada realna vrijednost. — Tako je B. samoniklim umovanjem svoj metafizički (atomistički) nazor izgradio u jedinstveni sustav i na svim ostalim područjima filozofije.

Bez namjere da iscrpivo izlažemo B. nauku, a još manje da ju kritički ogledamo, pokazali smo put, kojim se njegov veleum kretao, i kojim su ga putem kasniji umnici slijedili. B. se od dotadašnjih filoz. nazora u mnogočem odvaja, kritički ih ocjenjuje, a samostalno iznosi svoje mišljenje. Ponajpače je tako u filozofiji prirode, dok se uglavnom sa skolastikom podudara u nauci o spoznaji (noetici) i metafizici (psihologiji i teodiceji).

B. odbija (još Platonov, a onda Descartesov i Leibnizov) nazor o urođenim idejama, ne polazeći sa Lockeom do sanzualističkih konsekvenca, nego u skladu s Aristotelom uči, da postoji razumska (misaona) sposobnost, koja se spoznajno uzbiljuje zavisno od predodžbenih sadržaja (phantasmata). Duševna su djelovanja u nerazumne životinje vezana uz materiju, da bez nje životinja ne bi mogla ni bivstvovati ni djelovati; za čovječju pak dušu uči B., da i odijeljena od tijela može misliti i htjeti. — Bića su dakle raznovrsna: tvar, koja je bez sposobnosti osjećanja, mišljenja i htijenja; životinjska duša, koja ima samo silu osjećanja, a saznanje i teženje svakako je nesavršenije od čovjeka; za tim čovjekova razumna duša, koja je neumrla, jer je i bez svakog organskog tijela podobna misliti i htjeti.

Najsavršenije od svih stvorova biće jest Bog, koji postoji sam po sebi; a do spoznaje o eksitenciji Božjoj dolazimo samo induktivnim umovanjem. Odbijajući neosnovani ontologički dokaz, B. razumski utvrđuje bitak Božji dokazom kozmološkim i teleologičkim. Postanak prirodnih počela i njihivo opstanak kao i jedinstveni poredak prirodne uzročnosti ne možemo poimati ili drukčije protumačiti, nego da priznamo apsolutno biće, koje je umom, moću i voljom svojom beskonačno savršeno, te je stvoritelj svijeta. Jer postojeći svijet samo je faktičan, a nije apsolutno potreban ili nuždan, te ne bi mogao i drukčiji da bude — a tu faktičnost možemo svesti samo na stvoriteljnu volju Božju.

Tako je B. završio i konačnu sintezu pluralističkog svojeg nazora o svijetu s teističkim sveobuhvatnim pogledom na svijet i život. Uspevši se na ovaj najviši vidik, B. nam duševnom oku rastvara dva svjeta: prirode i duha. Prvi, sastavljen od jednostavnih točaka sačinjava veličajni zakonski poredak ili kozmički sustav, a drugi, svijet duha, upravljan je zakonom ćudoredne slobode. Oba svijeta upućuju nas na Boga, privode um naš iz ograničenog i nesavršenog svijeta k neizmjernom i vječnom Biću.

Pa dok na sve naše duševne radnike, napose na filozofskom polju, možemo i treba s ponosom gledamo, jer nam svijest uzdižu i ugled naroda stvaraju, Boškoviću je hrvatski narod posebice dužan harni poklon onoj veličini duha njegova, kojim nam je kao narodu osigurao, da u općenoj utakmici prosvjetnog i znanstvenog rada ne ostajemo zaboravljeni. Kako već za života, Boškoviću je i danas kod svih prosviјećenih naroda sačuvan neprolazno slavan spomen kao genijalnom filozofskom poznavaocu svijeta: njemu je kako osobito u prirodnim znanostima, trajno proslavljeni spomenik i u svjetskoj povijesti filozofije.

*

Iz 18. na 19. vijek još nam je barem gdješto napomenuti. Od franjevačkih radnika znatniji su: Filipović Jeronim (1688.—1765.). Rodjen je u Rami, filozofiju učio je u Makarskoj, pa u Perugi i Rimu. Bijaše prof. filozofije u Firenci, Budimu i u Šibeniku, gdje je od 1763. premješten filoz. tečaj uz generalni studij prvog razreda. — Žderić Filip (1680.—1740.) rođen u Rogotinu. Učaše u Genovi i tamo napisa (1718.) logiku u 10 knjiga i tumačenja Aristotelove Fizike. — Turić Ivan (1699.—1751.) rođ. u Zavojanima, bijaše lektorom filozofije u Šibeniku do g. 1737., a predavaše filozofiju i u Makarskoj. Napisa osim drugih rasprava »Totius logicales compendium« (rukopis u franjev. arhivu u Makarskoj). — Krilić Frano (1724.—1804.) rodj. u Baćini, lektor u Zaostrogu, gdje je i umr'o. Rukopisna njegova logika nalazi se u Makarskoj. Stao je pisati tumačenja u 8 knj. Aristotelovih o fizici i tumačenje za Metafiziku. — Čitavu Aristotelovu Fiziku protumačio je lektor u Našicama Ladislav Spaić (rukopis u Makarskoj). — Ivan (Bartul) Ribarović (1724.—1781.). Rođ. u Bastu, a učio je filozofiju u Šibeniku i u Perugi. Napisao je dvije logike. — Perić Ivan (Antun), rođ. 1725. u Sućurju na Hvaru. Lektor filozofije u Zaostrogu, Splitu i Makarskoj. Pisac filozofskih i bogosl. djela. — Bujas Pavao, r. u Šibniku 1739., lektor u Zaostrogu, Makarskoj i u Šibeniku, gdje umre 1803. Napisao je (1765.) kritičko djelo »Philosophia ad mentem D. S. Joannis D. Scoti . . .«. — Učenik mu je Krilić Bonaventura (1749.—1806.). — Zatim je Jurkić Paskal (1748.01806.) rođ. u Živogošću, a filozofiju učaše u Vi-

sovcu. Kao lektor filozofije (u Makarskoj) napisa kritičko djelo »Institutiones philosophicae« (rukopis u zaostroškom arkivu). — Nešto je od njega stariji Dragičević Mihael (1745.—1790.) rođ. u Vrgorcu, a živio je u Zaostrogu, Šibeniku, Splitu i u Makarskoj. Napisa malu i veliku logiku, te tumačenja Aristotelove Fizike. Dorotić Ante-Pascal (1756.—1796.) rod. u Sumartinu na Braču. Učaše filozofiju u Makarskoj, u Rimu i u Šibeniku. Mladi mu je Brat Andrija (1761.—1837.). Iza svršenih nauka u Ferrari, posta učiteljem filozofije u Perugi, a za tim pođe u Rim (Ara coeli), gdje napisa više filoz. djela: »Philosophiae elementa« (1791.) i još pred tim u Perugi »Philosophiae rudimenta«, za tim »Ethica, »In universam philosophiam isagoges«, »Tractatus de Deo ejusque divinis attributis« (teodiceja), »Historiae philosophicae enarratio«, »Philos. specimen de homine«, pa ontologiju i kozmologiju. Ujedno je bio D. pravnik, prirodonaučenjak i matematičar. Ovaj svestrani naučenjak prvi je svojim spisima obuhvatio sva područja filozofije. U jednakom pogledu vrlo je znatan i Fran-Ante Perić (1783.—1852.), rođ. u Živogošću, kasnije lektor u Šibeniku i Makarskoj, te prof. filozofije u splitskom sjemeništu. Napisao je logiku i noetiku, pa ontologiju, psihologiju i teodiceju.

Od bosanskih franjev. filozofa sačuvani su gdjekoji spisi, a samo od znatnijih da napomenemo Laštrićevu kozmologiju (u sutješkoj knjižnici), za tim od fra Luke Bebrića »Theses universae philosophiae« (publicirano u Požegi 1754.). — Fra Filip Varešanin objelodanio je u Zadru 1808. teodiceju. G. 1821. Rafo Barišić tiska u Turinu »Conclusiones ex universa philosophia«, na temelju čega posta generalnim lektorom i prof. filozofije u Italiji. Poznato je iz provincijskog protokola Bosne Srebrene, da su se franjevci mnogo bavili platonskom i arist. filozofijom. Lektor fra Ivan Jurić obradio je čitavu filozofiju (1862.). Istaknut je i fra Marijan Šunjić, r. 1798. u Bućićima (kod Travnika). Filozofiju svrši u Zagrebu, a iza bečkog studija pođe u Italiju (gdje je drugovao s Mezzofantijem). 1854. posta biskupom, a 1860. umre u Beču mnogo proslavljen. U Beču je izdao i raspravu »De ratione pingendi rite quaslibet voces articulatas seu de vera ortographia cum necessariis elementis alphabeti universalis«. Franjevačke knjižnice u Sutjesci, Fojnici i t. d. sadržavaju mnoštvo filoz. djela.

Još nam je napokon pogledati jednu lijepu stranicu u našoj historiji filozofije iz 19. vijeka.

Petrić Ante (1829.—1908.) rodio se na Visu u Komiži. Bogoslovske studije svršio je u Beču, a učiteljevaše na školama u Zadru. G. 1872. proglašen je u Grazu profesorom talijanskog jezika i književnosti, koju službu obnašaše na realci u Zadru do svog umirovljenja (1893.). Štampana u Zadru njegova profesorska radnja: »Definicija lijepoga, koju je dao Vinko Gioberti, a u sebi i u svojim temeljima ispitao dr. A. Petrić« (Zadar, Artale 1875.). Opsežno ovo djelo pobudilo je svojom kritičkom vrsnoćom mnogo pažnje i priznanja, te je P. imenovan i počasnim članom pitagorovske Akademije u Napulju. Kad je član te Akademije i profesor rimskog sveučilišta St. Cundari podvrgao kritici Petrićevo djelo (u reviji »Pittagora«), Petrić uzvrati djelom u dva sveska: »Prigovori proti definiciji lijepoga« (Zadar 1883. i 1885.). Najprije u Dalmatinskom godišnjaku u Zadru (1885.), a poslije i napose štampana je P. studija »Sloboda i udes«. Dubokom kritikom raznih nazora (kod Cicerona, Augustina, Tome...) djelo je postalo znamenito i svijetom proneslo ime našeg filozofa. Još su od P. »Razmatranje o zasluzi nagrade, koja slijedi slobodne čine« (Split 1898.), za tim »Pokušaj izmirenja vlasti ideje dobra nad voljom sa slobodom izbora« (Trst 1906.). Prema tadašnjim prilikima u Dalmaciji i poradi svoje kritike savremenih talijanskih filozofa (Gioberti, Galluppi, Cornoldi) Petrić je svoja djela pisao talij. jezikom, osjećajući se ipak potpuno Hrvatom (bio je i počasni član Hrv. Sokola u Komiži). Primjera radi navodimo i drugog filozofa, Petrićeva zemljaka, rodom Dubrovčanina dra Đura Pulića (1816.—1883.). I on svrši bogosl. nauke u Beču, a umre u Rimu. Službovaše također u Zadru (kao ravnatelj gimnazije), te je svoje filozofske radove objelodanio u talij. jeziku (na pr. u Milanu »Propedeutica filosofica ad uso dei ginnasi«), a podjedno bio jedan od najistaknutijih pristaša narodnog pokreta u Dalmaciji.

V. SAVREMENI RAZVITAK KATOLIČKE FILOZOFIJE.

Da razumijemo savremeno stanje skolastičke filozofije u Hrvatskoj, obuhvatimo pogledom historijski kontinuitet cjelokupnog njenog razvitka.

Iz najstarijeg razdoblja školske filozofije nemamo pisanih spomenika. I nikoje čudo: od 8. vijeka otpočelo se na Zapadu u crkvenim školama gajiti filozofiju još sasvim na primitivni način. Uz dijalektiku tretirala se ona filozof. pitanja (o duši i Bogu), koja spadaju na teološki studij. Dijelovi kozmologije i teodiceje dobivali su prema 11. vijeku sve širu obradbu, a pogotovo problem »de universalibus«; ali sustavne cijeline još nije bilo. (Racijonalistička i panteistički-novoplatonska sinteza Ivana Scota Eriugene iz 9. vijeka nije našla pristupa u crkvene škole). Eklektički i kompilatorski karakter filozofiranja razbire se otuda, što je za logiku (i to za »Logica vetus« t. j. za »Categoriae i de Interpretatione«) bio dakako mjerodavan Aristotel, za psihologiju platonizam i augustinizam, a etika je bila stoičke tendencije. Za svoje školske autore spremali su učitelji pisane glose i komentare, a poučavalo se u formi disputiranja. Osim izvanrednih disputacija (o Božiću i Uskrsu), držale su se i redovne jedan ili dva puta na mjesec. Od potonjih nastale su t. zv. quaestiones disputatae, a od izvanrednih (kod kojih se pojedini problem dublje i sustavno obrađivao) nastale su t. zv. quastiones quodlibetales ili quodlibeta.

Sa sv. Anzelmom (oko 1033.—1109.) otpočima tek sistemiziranje skolastičke filozofije, koja je i u 12. v. još pretežno platonska i augustinska. Znatni poticaj dobiva skolastika (oko g. 1140.) upoznanjem t. zv. nove logike. S vremenom nastaju »liberi sententiarum« i gotovi sistemi (Joannes Saresberensis ili de Salisbury i Alanus ab Insulis ili de Lille), a »filozof« postaje Aristotel, i s njime se Skolastika uspinje do svoje kulminacije u Tomi Akvinskome. Tomizam sa Skotizmom određuje smjernice u razvitku i naše skolastičke filozofije sve do humanizma.

Za karakteristiku sredovječnog razdoblja još nam je napomenuti, da je s v a f i l o z o f i j a s a d r ž a j n o u z P l a t o n a i A r i s t o t e l a, nastojeći da ih uskladi s objavljenim naukom Crkve. Skolastička je filozofija prozvana »ancilla theologiae«, u koliko je objašnjavala teološku nauku (i po njoj se ravnala), a još većma kao razumska priprava za teološki studij, koji se po svom predmetu oslanjao na filozofijske temelje. I ako za onda još nije bila vidno povučena granica između teologije i filozofije, ipak je filozofija samostalna u toliko, što umovanjem — a ne samo auktoritativno — riješava filoz. probleme. U rješenju o s n o v n i h problema (zapravo samo metafizičkih) vlada među skolasticima potpuna suglasnost: oni uče dualizam (Bog i svijet, materija i duh.); apsolutni bitak a ne samo relativni, i supstancijalni a ne samo uzbiljavanje bez supstrata; zabacuju mehanizam i uče umjereni dinamizam (actus i potentia, materia i forma), svrhovitost čitave, i anorganske prirode, stvorenje svijeta, a ne emanaciju; zabacuju u psihologiji materijalizam i ekstremni dualizam; u etici uz slobodnu volju zastupaju odvisnost morala od religije, stavljajući u blaženstvo s Bogom konačnu svrhu čovjekovu; napokon u noetici pobijaju dvije krajnosti, senzualizam i apriorizam (racionalizam), za tim pobijaju subjektivizam (skepticizam) dokazujući objektivnost spoznaje, i napokon njezinu metafizičku vrijednost (proti pozitivizmu).

S ovim je temeljnim doktrinama prešla Skolastika na samo iz srednjeg vijeka u novovječnu epohu (preko humanizma iz 15. u 16. vijek), nego i u noviju filozofiju od Descartesa, te u najnoviju od Kanta ovamo: po tom je ona »philosophia perennis«.

Prelaz sredovječne skolastičke filozofije u noviju, sa pretežno logičkim i matafizičkim umovanjem u raznim školskim smjerovima, znači doduše nazadak prema klasičnoj sredovječnoj filozofiji, ali je nakon tridentskog koncila (1545.—63.) naskoro uslijedila restauracija, i to poglavito na španjolskim univerzama, odakle je obuhvatila naročito sve isusovačke škole (tako i rimski kolegij, osnovan 1549.). Franjo Suarez (1548.—1617.) ne samo sadržajno-kritički, nego još više m e t o d i č k i odredio je pravac u dalnjem razvitku skolastike; prestaje se komentirati Aristotela, a metafizika i ostale filoz. grane izgrađuju se organički, po idejnoj suvislosti. Školska je filozofija zadobila sasvim novi tip umovanja.

Još je većma nastala nova orijentacija u škol. filozofiji novovječnim zamahom p r i r o d n i h n a u k a, koje su izazvale neslučenu perturbaciju naziranja na svijet. Trebalo je reformirati i filozofiju, a osobito u filozofiji prirode osjetio se sav utjecaj novih ideja. U to doba iznosi mehanističku interpretaciju prirode napose Bernardin Telesius (1508.—1588.), koji svojom Akademijom u Napulju nastoji posve izmijeniti Aristotelovu kozmologiju; a dinamističko shvaćanje (s novoplatonizmom) zastupa osobito Giordano Bruno i naš Franjo Patritius-Petrić (1529.— 1597.).

Kad su od Descartesa zaredali veliki sistemi novovječne filozofije (empirizma i racijonalizma), postavljena je bila i skolastička filozofija pred nove k r i t i č k e zadatke. I to još više opet, kad je Kantova filozofija stvorila novu epohu svojim utjecajem — i kod nas do danas. Reakcija materijalizma i pozivitizma (proti idealizmu) u oslonu na prirodne nauke odredila je ponovno skol. filozofiji stalni pravac: svezu sa prirodonaučnim metodama i kritičko utvrđivanje svojih nauka. N e g a c i j a s v a k e m o g u ć n o s t i m e t a f i z i č k o g s a z n a n j a — kako je bitno obilježje (napose u obliku »modernističke«) filozofije protivne Skolastici, tako je Skolastici poglaviti zadatak, da uz k r i t i k u s p o z n a j n e v r i j e d n o s t i (n o e t i k u) i z g r a d i m e t a f i z i k u na osnovi poznavanja naučnih rezultata i filozofskih nazora. O ovako određenim ciljem, u tradicionalnoj vezi s Tomom Akvinskim, skolastika sadašnjosti naziva se »neotomizam«.

U prvoj polovini 19. vijeka bilo je s katoličke strane raznih, i ako na zabludi osnovanih, pokušaja (tradicionalizam, ontologizam), da se nakon franceskog prevrata izmijenjene ideologije postave na prijašnje temelje. Ali prava o b n o v a s k o l a s t i č k e f i l o z o f i j e potekla je iz Italije, i to pod uplivom iz Španije prognanih isusovačkih učitelja (1767.). Njihov učenik, kanonik Vinc. Buzzetti (1777.—1824.) bio je učiteljem isusovcima Serafinu i Dominiku Sordi, od kojih je opet učenik Matej Liberatore S. J. (1810.—1892.) kao profesor u napuljskom kolegiju zapravo jedan od prvih osnivača snažnijeg razvitka savremene tomističke filozofije. Uz njega je Kajetan Sanseverino, pa njegovi učenici N. Signoriello i S. Talamo. Za tim su S. Tongiorgi (1820.—1865.), koji se prvi jače bavio noetikom (u kozmologiji zastupa kemički atomizam), D. Palmieri (1829.—1909.; brani kozmološki dinamizam), Lepidi, Zigliara i drugi.

Restaurator kršć. filozofije u Španiji je Jakob Balmes (1810. — 1848.), a u Njemačkoj Stöckl (1823.—1895.), Hagemann (1832. — 1903.), J. Kleutgen (1811.—1883.) i osobito G u t b e r l e t († 1928.). Uz ova se imena neposredno nadovezuje upoznavanje skol. filozofije i kod nas u Hrvatskoj, unatrag nekoliko decenija.

Tek Leonom XIII. otpočima prava evolucija nove skolastike. Odmah druge godine svog pontifikata (1879.) osnuje, sa svojim bratom kardinalom J. Pecci S. J., Tominu Akademiju u Rimu i podigne luvensko sveučilište na čelu sa M e r c i e r o m, jednim od prvaka neotomizma. Iste godine izda encikliku »Aeterni Patris«, kojom filozofiji namjenjuje prvenstveni zadatak u duhovnoj regeneraciji

Crkve. Zatim je i Pijo X. izdao encikliku »Pascendi« (1907.) proti modernizmu. Ovim i drugim poticajima Rimske Stolice stao se sve intenzivnije propagirati filozofijski studij u katoličkim redovima. Mandonnet, Piat, Baumgartner, Bäumker, Hertling, Ehrle, Grabmann, Dyroff i dr. proučavaju metode historijsko-filozofskog istraživanja i priređuju kritičke tekstove; još su s historijske strane istaknuti M. de Wulf, E. Rolfes, Endres, Willmann i t. d. Za didaktičke svrhe priređuju filozofiju (u lat. jeziku) Schiffini, Urraburu, De Maria, Remer, Monaco, Donat, Schaaf, Geny, Gredt, Reinstadler, Willems, pa »cursus Lacensis« (veći) od Tilm. Pescha, Hontheima, Th. Meyera i »Cursus ad usum scholarem« od Fricka, Boeddera i Cathreina. Njemački pišu Stöckl, Gutberlet, Commer, Lehmen, Hagemann, Klimke, Fröbes, Lindworski, saradnici kolekcije »Kösel« i nedavno osnovane »Philosophische Handbibliothek« te nebrojeni drugi; u Franceskoj (i Belgiji) Mercier, Nys, De Wulf, Farges, Maritain, i dr.; u Italiji milanska škola (Gemelli, Masnovo, Olgiati, Zamboni i t. d.). Od znamenitog su utjecaja i neki pojedinci, koji se donekle podudaraju sa skol. naziranjem, kako primjerice Külpe, Messer, Driesch, Volkelt i osobito J. Geyser, koji se može smatrati najjačim kritičko-sistematkim peripatetikom današnjice.

U ovom se okviru stala razvijati i naša domaća skol. filozofija, tamo od osnutka sveučilišta g. 1874.

*

Prije nego se još osvrnemo na ovo najnovije poglavlje, kojim hostorija hrvatske filozofije dopire do današnjice, uputno je da ovdje jednom kritičkom refleksijom dotaknemo pitanje unutrašnje vrijednosti skolastičke filozofije uopće, a po tom i naše domaće.

Razvoj filozofije sastoji se u traženju istine o svijetu i životu, a historijski njezin razvoj očituje se u divergentnim putovima toga traženja. Razvojni napredak filozofije ne sačinjavaju dakle historijski njezini oblici, u različnim i međusobno oprečnim sistemima, nego je taj napredak uvjetovan sve više adekvatnim dosizanjem istine. Protivan je cilju, a po tom i napretku filozofije princip relativizma, koji smatra da spoznaja istine rezultira jednako iz svih filozofskih sistema, i zato da je upravo po stvaranju različitih sistema duh ljudski podoban dosizati istinu. Samo s ovoga bi se stajališta moglo na skolastičku filozofiju gledati kao na petrefakt: jer u svom nazoru na život i svijet sadržaje stalne odgovore na ona pitanja, kojima oduvijek duh ljudski traži istinu.

Ali na taj bi način i priznanje istinske stalnosti ili nepromjenljivosti sámom principu kontradikcije imalo značiti — petrefakt! Ne može se stalnost nekih rezultata o filozofijskim problemima smatrati stagnacijom filozofske misli; to bi imalo značiti, da evolucija filozofske misli ne može izići iz same težnje za nedohvatnim ciljem, t. j. da filozofiranje — uza svu našu težnju za spoznajom istine — ne vodi nikojem cilju. Narav duha ljudskog u znanstvenom pregnuću uopće, a filozofijskom napose, ne iziskuje za svoj napredak protuslovne rezultate rješavanja; značilo bi negaciju svake znanstvene, pa i filozofski-spoznajne mogućnosti pretpostaviti, da je život i svijet i nazor o njima nužno postavljen na suprotne osnove.

Skolastička filozofija smatra u osnovima nepromijenjenom filozofiju Platona i Aristotela. Već na samoj se ovoj konstataciji razbija zabluda, koja skolastičku filozofiju dovodi u genetičku zavisnost od teologije i od auktoritativnih kriterija. U drugu opet ruku, njezin odnos sa grčkom filozofijom ne može se smatrati zaporom njezina progresa, kojim bi osuđena bila skolastička filozofija na sterilnost, ili možda samo na sinkretističke kombinacije. Jer stvaralačka se sposobnost skolastike očituje u onoj samostalnosti umovanja, koje uporedo sa općenim razvojem filozofske misli, u stavu prema protivničkim filozofskim nastojanjima, kritički fundira svoju ideologiju.

Navedena su gledišta izražena i u poznatim riječima Trendelenburga: »Treba napustiti predrasudu Nijemaca, da je za filozofiju budućnosti potrebno iznaći novo formulirani princip. Princip je pronađen i nalazi se u organičkom nazoru o svijetu. kako je kod Platona i Aristotela zasnovan, s vremenom se nastavljao, te kako se razviti i potrebno usavršiti mora u produbljivanju osnovnih pojmova i pojedinih strana kao i u zamjeničnom odnosu s realnim znanostima« (Log. Untersuchungen, 2. izd. Leipzig 1860. I. Predgovor IX.).

Pa kako se najnovija filozofija do danas razvija na jednoj strani u znaku Kantova kriticizma, na skolastičkoj se strani proti njemu — obilježujući ga nazivom »modernizma« — stalo sustavno izgrađivati nauku o spoznaji (noetiku), sa kritičkim uporištem proti Kantovoj negaciji metafizike. Zato je Paulsen ispravno shvatio zadatak našeg vremena kao »obaranje Kanta« (Kantstudien). A osnovano je i Euckenovo opažanje, da je preporod i cvat Aristotelskih studija karakterističan znak za savremenu filozofiju.

Ovaj smjer skolastičke filozofije daje savremeno obilježje i kultiviranju filozofije u Hrvatskoj.

*

Osnutkom sveučilišta u Zagrebu na bogoslovnom fakultetu zavedena je pouka iz ontologije i teodiceje (nakon što se logika i psihologija uzima u gimnaziji). Od 1874—82. predaje filozofiju dr. J. Stadler, 1882—87. dr. Fr. Kucen, od 1887.—1910. dr. A. Bauer, od 1910.—1918. dr. Fr. Barac. Od g. 1918. postoji posebna katedra za filozofijsko-teološku propedevtiku, a profesor je dr. S. Zimmermann.

Od plodnijih filozofskih pisaca na bogoslovnom fakultetu istaknut je dr. Antun Kržan (1835.—1888.): »O postanku čovjeka — po posljedcih mudroslovnih i naravoslovnih znanosti«, knj.

I. Zagreb 1874. knj., II. 1877. U obliku zasebnih raspravica riješavaju se razna pitanja o postanku i razvoju organskog svijeta s obzirom na Darvinovu nauku, o duševnom djelovanju (o pojmovima, čuvstvima, instinktu, samosvijesti i slobodnoj volji), o ljepoti i etičkim načelima, te o posljednjim uzrocima svijeta. Potpun poznavalac literature prirodonaučne i filozofske, pisac zastupa uglavnom skolastiku, ali sasvim samostalnim kritičkim načinom spaja filozofsko umovanje sa savremenim filozofskim i naravoslovnim nazorima. I kad pristaje uz čiji nazor, zadržaje samosvojni stav, kao na pr. zastupajući jednostavnu atomistiku bez realnih točaka. Bez mnogih drugih djela, Kržan samo ovim jednim ne znači tek sitnu pojavu za ono početno doba najnovije hrv. filoz. književnosti.

Profesori filozofije na fakultetu nastojali su poglavito, da spreme filoz. udžbenike u hrv. jeziku, koji bi odgovarali savremenim potrebama. Tako je dr. Josip Stadler (njegovi rimski učitelji bili su Kleutgen, Tongiorgi, Palmieri) napisao u 6 svezaka čitavu skol. filozofiju.

Dr. Ante Bauer napisa »Naravno bogoslovlje« (1892.) i »Opću metafiziku ili ontologiju« (1894.). Izim toga napisao je »Područje materijalizma« (1889.), za tim u »Radu« Jugosl. Akademije (1895.) »O metafizičkom sustavu Wundtovom« i druge rasprave. Oba prva djela (u 2. izdanju g. 1918. od S. Zimmermanna) znače za skol. filozofiju u Hrvatskoj prvi početak savremenog i kritički samostalnog rada. Na temelju ovih radova postao je Bauer pravim redovnim članom Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti u Zagrebu.

Od dr S. Zimmermanna je habilitaciona radnja na mudroslovnom fakultetu zagreb. sveučilišta: »Opća noetika« (1918.), za tim »Ontološko-noetički problem u evoluciji filozofije« (u »Radu« 1919.), »Kant i neoskolastika«, 2 sv. (1920.—21.) — na osnovu toga rada imenovan je g. 1921. pravim redovnim članom Jugosl. Akademije — za tim »Uvod u filozofiju« (1922.), »Temelji psihologije« (1923.), »Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis) kao filozof humanizma« (u »Radu« 1923.), »Kantov kriticizam u svijetlu savremene noetike« (u »Radu« 1924.), »Opća noetika« u 2. (državnom) izdanju (Beograd 1926.) i »Psihologija za srednja učilišta« (1927. i 2. izd. 1928.). Osim kritičkih prikaza i filoz. rasprava u godištima »Bogoslovske Smotre« (i u drugim časopisima) neka je spomenuta studija (za inter. filozofski kongres u Napulju, u maju 1924.) »Schema sistematico del problema del conoscere scientifico con riguardo all' ideologia tomistica e Kantiana« (isp. Atti del 5. cong. intr. d. fil. 1086). O rezultatima svojih spoznajno-kritičkih istraživanja referirao je Z. na prvom tomističkom kongresu u Rimu (u aprilu 1925.) »De problematum noeticorum systematica positione et solutione«, isp. »Acta primi congressus thomistici« Romae 1925. str. 206. sl. (nakon što je sudjelovao i u novembru 1923. na »tomističkom tjednu Rimske Akademije; isp. »Acta Hebd. Thomisticae«, Romae 1924.).

Izvan fakulteta, na poticaj umnog i za filozofiju najviše zauzetog biskupa Mahnića, stao se pred dvadesetak godina buditi smisao za kršć. filozofiju. On je g. 1908. osnovao »Leonovo društvo« za gojenje kršć. znanosti, napose filozofije, a glasilo tog društva bila je »Hrvatska Straža«. Ovaj časopis izlazio je u g. 1903—18. na Krku, a objelodanjeni su mnogi filozofski članci. Najvećma su istaknuti saradnici bili dr A. Alfirević i dr K. Eterović.

Sa ciljem da gaji bogoslovsku znanost i sve pomoćne struke, napose filozofiju, osnovana je g. 1923. »Hrvatska Bogoslovska Akademija«, ponajviše nastojanjem za kršć. prosvjetu zauzetog biskupa dra A. Akšamovića. Akademijin je časopis »Bogoslovska Smotra«, koji je stao izlaziti već g. 1910.

*

Nakon što smo letimice pregledali historiju kršćanske filozofije u Hrvatskoj, i konačno zaustavili pogled na sadašnjici, možemo s punim pravom usvojiti značajne riječi filozofa A. Messera, koji kaže (u »Philosophie der Gegenwart« 1922. str. 1.), da je »filozofsko-povjesnim prikazima 19. vijeka bio većinom običaj, da se pređe šutnjom preko katoličke filozofije, ili da se kratko o njoj kaže nekoliko opazaka kao o tobože staroj filozofiji. Međutim, kako sama katolička Crkva, tako je i filozofski pravac, koji ona odabira i pomaže, živa moć u našem životu duha,«

Kršćanska je filozofija napose bila živa moć **u tisućgodišnjoj kulturnoj historiji hrvatskog naroda.***

---

* Ovaj filozofsko-historijski prikaz bio je predviđen za jubilarni Zbornik »Matice Hrvatske«, te se imao ograničiti na pregled filozofije zastupane po svećeničkom staležu. S toga je gledišta samo djelomično došla do izražaja savremena filozofija u Hrvatskoj. — Ujedno ovdje izričem zahvalu svima svojim saradnicima.

Sadržaj:

I. Kršćanstvo i prvi počeci filozofije u Hrvata.

II. Crkvena školska filozofija.

III. Filozofski pisci do novijeg razdoblja crkvene filozofije.

IV. Ruđer Josip Bošković do osnutka Strossmayerova sveučilišta.

V. Savremeni razvitak katoličke filozofije.

Preporučujemo:

Savremena pitanja

Viersko-znanstvene rasprave za naobražene krugove.

I. svezak: Dr. T. Harapin, **Razum i vjera** ... D 8.—
II. sv.: O. U. Talija, **O neumrlosti duše** (rasprodano!)
III. i IV. sv.: Prof. B. Brixy, **Princip entropije i opstanak Božji** D 12.—
V. sv.: O. P. Vlašić, **Pravi pojam Sv. Pisma** ... D 8.—
VI. i VII sv.: Dr. P. Gv. Rant, **Postanak sveta na podlagi naravoslovja in Biblije.** (Slovenski s hrvatskim tumačem nepoznatih riječi) ... D 12.—
VIII. sv.: Prof. P. Butorac, **Politički i gospodarstveni liberalizam i kršćanstvo** ... D 8.—
IX. i X. sv.: Dr. K. Eterović, **Sloboda nastave i državni monopol škola** ... D 12.—
XI. i XII. sv.: Josip Gunčević, **Silab i moderne zablude** ... D 12.—
XIII.—XV. sv.: Sveuč. prof. Dr. A. Ušeničnik, **Filozofija života** D 14.—
XVI. i XVII. sv.: Dr. Fran Binički: **Katolička Crkva i znanost** D 14.—
XVIII. sv.: O. Ignacij Radić, **Problem trpljenja i veselja u životu ljudskom** ... D 10.—
XIX. i XX. sv.: Josip Gunčević, **Indeks zabranjenih knjiga** . D 14.—
XXI. i XXII. sv.: Dr. P. Čule, **Misli velikih umova o Bogu i vjeri** D 14.—
XXIII. sv.: Sveuč. prof. M. Lepin, **Razlozi moga kršćanskoga vjerovanja** ... D 8.—
XXIV. i XX. sv.: Dr. P. Čule, **Misli velikih umova o Kristu i katoličkoj Crkvi** ... D 14.—
XXVI. sv.: Sv. prof. Dr. A. Živković, **Problem etičke kulture** D 10.—
XXVII. sv.: Dr. Ivan Jablanović, **Galileo Galilei** ... D 10.—

*

Naručuje se kod »Tiskare franjevačke Provincije« u Mostaru ili preko »Narodne knjižare« u Zagrebu (Kaptol 31.).
